

III.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEINEK
ANYAGÁBÓL

A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506)

BORSA GEDEON

E rend alapja arra a laikus testvérületre vezethető vissza, amely a XI. század végén alakult a franciaországi St. Didier városában a „Szent Antal tüze” elnevezésű betegség (az anyarozsmérgezés) leküzdésére. *II. Orbán* pápa 1095-ben a clermont-i zsinaton megerősítette ezt a „Szent Antal betegápolói” elnevezésű testvérületet, majd *III. Honorius* 1218-ban engedélyezte számukra a három egyszerű fogadalom letételét. A laikus tagokból álló testvérület — *VIII. Bonifác* engedélye alapján — 1297-ben alakult át a lovagrendekhez hasonló szabályzattal bíró betegápolórenddé. A tagok ruházata a következő volt: fehér alsó ruha, fekete csuklyás köpeny, a vállon kékszinű egyiptomi kereszt, azaz a tau-kereszt (nagy T betű alakú), amelyet az egyiptomi remetéről Antal-keresztnek is neveztek.

Az új szervezet alapján a rend elterjedése egész Európában meggyorsult, és fénykorában 369 rendház, ill. az ezzel szoros kapcsolatban állott kórház tartozott hozzá, elsősorban a román nyelvű országokban. Főfeladatuknak a betegápolást és ezen belül is az anyarozsmérgezés (ergotismus) elleni küzdelmet jelölték meg. A fokozódó jólét azonban hamarosan meglazította a fegyelmet és a rend hanyatlásnak indult. Ez, valamint a reformáció azután a házak zömének bezárásához vezetett. Hiába hoztak 1616-ban reformintézkedéseket, a rend szétesése már feltartóztathatatlan volt: 1777-ben beolvadt a máltai lovagrendbe, utolsó rendházai pedig a francia forradalom során szűntek meg.¹

Az ispotályosrend jövedelmeinek jelentős részét képezte az alamizsnagyűtés, amelyet kórházaik fenntartása címén végeztek. A pápák már a XIII. századtól búcsúnyerés lehetőségével támogatták ezt. Az évszázadok során ezek a rend támogatói által is elnyerhető búcsúkedvezmények — és ez általános tünet volt — szinte inflációszerűen sűrűsödtek és növekedtek. Ráadásul pedig a rend maga nem riadt vissza a hamisításoktól sem, hogy jötevői áldozatkészséget mind nagyobb búcsúk elnyerésének kilátásba helyezésével serkentse.²

Ennek érdekében már a XV. században felhasználták a nyomtatás által biztosított nagy lehetőséget: a század utolsó évtizedéből több nyomtatványt is ismerünk, amely a rend számára biztosított privilégiumok és búcsúk összefoglalását tartalmazza.³ Hogy e lehetőségeket azután igénybe is vették a hívők, bizonyítja az a számos, sokszor ugyancsak nyomtatásban készült búcsúlevél is amely ugyanebből az időből reánk maradt.⁴ A nyomtatott búcsúlevél felhasználásával a rend Magyarországon is élt, amint ezt az Országos Levéltárban őrzött és az 1505—1506 években kelt nagy oklevél is tanúsítja.

Ezek részletes ismertetése előtt röviden körvonalazzuk e szervezet hazai működésének kereteit, különös tekintettel a nyomtatott búcsúlevelek kibocsájtásával összefüggő kérdésekre.⁵

Okleveles adataink a rend magyarországi tevékenységéről a XIV. század elejétől vannak, amelyek azt bizonyítják, hogy a magyarországi és szlavóniai házak ekkor külön rendtartományt alkottak. Ennek élén a „praeceptor”, vagy „magister” állt, akinek székhelye a szepes-megyei Daróc volt. Ennek alapján feltehető, hogy ez volt a rend első háza Magyarországon, amelynek alapítása a hagyományok szerint 1288-ra tehető.⁶ Templomuk, amely jelentős építészeti műemlék, ott máig is fennmaradt.⁷

A rend pozsonyi kórházáról 1309-től rendelkezünk adatokkal, amikor is már a város vette át annak kezelését, csupán a lelki gondozás és bizonyos jogok maradtak az antonitáknál. Az ezzel kapcsolatos megállapodás és annak anyagi természetű következményei hosszú, a XV. század közepéig húzódó vitát okoztak, és végül is arra vezettek, hogy a városnak sikerült a rendet pozsonyi pozícióiból teljesen kiszorítania.⁸ Az antoniták azonban még 1505-ben is kísérletet tettek régi helyzetük visszanyerésére, de nyilván eredménytelenül.⁹

V. Orbán pápa egy 1364-ben kelt bullája elrendelte, hogy az esztergomi érsek és suffraganeusai gondoskodjanak az ispotályoknak eredeti rendeltetésüknek megfelelő működéséről.¹⁰ Ezt az intézkedést használták fel az antoniták, hogy betegápoló mivoltuk ürügyén újabb jövedelmi forrásokhoz jussanak. Ennek érdekében sorozatos kísérletet tettek egyes városok kórházainak, ill. főleg azok jövedelmeinek megszerzésére.

Kassa esetében az 1366 és 1399 között lefolyt pereskedés — változatos fordulatok után — a város győzelmére vezetett, bár a rend még 1412-ben is próbálkozott a kórház megszerzésével.¹¹ Kassával egyidőben igyekeztek az iglói kórházat is birtokukba venni. Ez a törekvésük azonban a város ellenállásán hajótörést szenvedett.¹² Hasonlóan eredménytelenek maradtak a rend próbálkozásai Szepesváralja esetében is, ahol a helyi pélébános hiúsította meg a behatolási kísérletet.¹²

A pozsonyihoz hasonló folyamatot figyelhetünk meg — bár másfél évszázaddal később — Segesváron is, ahol a város ugyancsak eredményesen igyekezett a rend hatáskörét a kórházzal kapcsolatban szűkíteni, ill. azt fokozatosan megszüntetni. Az 1487-ben kelt megállapodás itt is további viszály forrásává vált, de a rend szerepének végleges megszűnéséhez ez esetben már a reformáció is hozzájárulhatott.¹⁴

Az alábbiakban ismertetésre kerülő nyomtatványok az antoniták rendkívül jól megszervezett gyűjtőtevékenységének megnyilvánulása. A földbirtokok és nagyobb ajándékok mellett ugyanis ez volt a fő jövedelmi forrásuk. Így a pozsonyiakkal kötött és már említett 1309. évi megállapodás egyik részletesen körülírt pontja volt az alamizsnagyűjtés.¹⁵ Az ötletes pozsonyiak úgy használták ki a helyzetet a maguk javára, hogy kórházuk világi papját a koldulás idejére beöltötték az antoniták ruhájába.¹⁶

Az antoniták szerepe az idők folyamán egyre jobban zsugorodott. Csak egyes korszakokból maradtak reánk dokumentumok, amikor tevékenységük — elsősorban jövedelmeik fokozására — megélénkült. Ilyen időszak volt a XV. és XVI. század fordulója, amikor *Tapolcai* Albert (Albertus de Thapolcza) állt a hazai rendtartomány élén, aki mint volt veszprémmegyházmegyei klerikus 1483-ban

Altitudo diuina prouideria. Papa. ii. oēs libertates. Immunitates exēptiones: ac pūilegia: 7 indulgētiās per summos Romanos pōntifices suos p̄decessores hospitali Monasterio: fratris cōfratribus: & benefactoribus sancti Antonii. Veneris dioces. cōcessas: & cōcessa p̄ luas istas aplicas cōfirmavit: & approbavit. Inter quos pōntifices. ¶ BONIFACIUS papa cōcessit abbati fratribus & nūcūis hospitalis & religioſi ſc̄i Anthonii auctoritatē absoluedi de uluris: rapinis: incēditis: super ecclesiā: incēditandis: dāris: & aliis rebus male & libite acq̄sitis: nisi neciat quibus p̄sonis & ecclesiis restituro fieri debeat. Ita q̄ facta de p̄dictis cōpōsitione ad restitutionē alii sic male ablatore: & minime teneant: de furamentis temere arētatis: de lib: oribus festinis & diuicis diebus: de officijs & horis canonicis: a clericis idēbitē p̄ter offensioē patrū & matrū siue inlectioē manus uiolentay: de peccis obliuiscē: de homicidijs: & opprellioe parulo: & de incestualis: & de penitētijs: & de limēdis seu cōmutandis ab eoz sacerdotib: impositis. Itē de peccatis oibus: unde peccōres cōfēssi fuerint uel ad plēns uoluerit cōfiteri: nec ab: & oibus legatis idēbitē ad Pios usus relictis: ac etiā oibus manus porrigētib: adiutricis: restitit septimā partē in iūctē penitētiē: eoq̄ uiuos & mortuos. statioē q̄rbis: & dicationis sancte Romane ecclesie participēs: & cōfortes fecit in eternis: cōcessit. q̄ etiā q̄ si infra annū uel in capite eiusdē anni post cordi contributionē uere penitēs: & cōfēssi moriant: seu in mortis articulo toties quōties cōfiteri fuerint: q̄ ab oibus peccatis suis maneat absoluti plenarie. ¶ VRBANUS papa. v. cōcessit oibus benefactoribus dicti hospitalis sancti Anthonii: ut sp̄oz q̄libet laicōne cōfessorē secularē uel cuiusuis ordinis regularē possit eligere qui ab oibus peccatis suis & casibus etiā sedē aplice reſeruatū eos semel in uita absoluerit & dispellare ualeat: & sibi intūgere penitentiā salutarē: & cōfratribus in libro cōfraternitatis descriptis plenariā remissionē cōcedere tam a pena quā a culpa faciendo eos omni indulgētiay que sūt Rome a pena & a culpa: & quāq̄ uenarie uiuos & mortuos participēs. ¶ SIXTUS papa. iiii. cōcessit oibus benefactoribus & cōfratribus defunctoz in purgatorio exsistenti porrexerint manus ad iurices dicto hospitali ab oibus penis totaliter liberent. ¶ SIXTUS papa. iiii. cōcessit oibus benefactoribus & cōfratribus facultatē eligendi cōfessorē qui eos ab omni ex cōmunicacione suspēdit: & interdīcto ac censuris & penis ecclesiasticis: ac ab oibus peccatis suis: bis dūra: at in anno exceptis casibus sedē apostolice reſeruatū absoluerit & uota p̄ eos amissa in alia pietatis opera cōmutare ualeat excepti: uotis Ierosolimitano: uisitatoris simini apostoloz petri & pauli sancti Iacobi in cōpōsita: & religioſi & castitatis. ¶ INNOCENTIUS papa. iiii. cōcessit hospitali sancti Antonii & benefactoribus ipsius in festo natiuitatis dñi nri Iesu christi singulis diebus usq̄ ad octauā inclusiue duo milia & octingētos annos indulgētiay. Itē in singulis festiuitatib: apostoloz duo milia annoz. Itē singulis diebus totius anni unū annis ac oibus cōfratribus & benefactoribus in festo sancti Antonii: ac in festiuitatibus natiuitatis xpi: purificatiōis Marię: resurrectiōis dñi: pentecostē: & per oēs octauas earundē: septē annos: & totidē quadragenas. ¶ ALEXANDER papa. iiii. cōcessit in festo sancti Spiritus de mensē Ianuarii uel iūctē In Dūca dñi cantat pro introitu misse Omnis terra singulis diebus usq̄ ad octauā quatuor milia annoz: & remissionē septime partis oīum peccator. Item cōcessit singulis dñicis quāsi totius anni duo milia annoz. ¶ CLESTINVS papa. v. cōcessit hospitali p̄dicto in festo Epiph̄ie dñi: & per octauā singulis diebus centū milia annoz. ¶ CELESTINUS papa. vi. cōcessit in festo Natiuitatis uirginis marie & per octauā singulis diebus duo milia annoz. ¶ BONIFACIUS papa. vi. cōcessit hospitali p̄dicto in festo Pentecostes & p̄ eius octauā singulis diebus octo milia annoz & totidē quadragenas: & remissionē oīum peccator. ¶ CLEMENS papa. v. cōcessit hospitali p̄dicto & eius mēbris in festo resurrectiōis dñi duo milia annoz: & totidē quadragenas. ¶ BENEDICTUS papa. iiii. cōcessit in festo oīum Sanctoz usq̄ ad festū sancti Leonardi singulis diebus tria milia annoz & totidē q̄dragenas. ¶ CLEMENS papa. iiii. cōcessit benefactoribus & cōfratribus dicti hospitalis remissionē septime partis de nūcūis penitētijs. Preterea benefactoribus & cōfratribus concedit participatio missay que in ordine d̄ euntur: ac orationis elemozay: & letaniaz & alioz bonoz: & pietatis operū que p̄ fratres: & nuncios p̄dictę religioſi sūt & sicut in perpetuū. ¶ Notū sit quāq̄ dilecti in christo Ladislaus cōfrater noster p̄ uicem huius Margarete nōm̄e canonice & thesaure nre ad nra recep̄tus est in uenerabilē & sanctā cōfraternitatē dictę religioſi & merito cōsecut. huius est supradictas gratias & indulgētiās eo q̄ manus porrexit adiutricis: sicut in p̄dictis litteris aplicis latius continet. In quozū fidē p̄ter: tunc facte sūt & sigilli dictę religioſi cōfuei Impressionē munitē. Datū nraſse p̄uicē die v̄ mensis p̄p̄rii sub anno dñi. M. CCCC. V. tēpore pōntificatus prefati Sanctissimi in christo patris & domini dñi Iulij diuina p̄uidētia Pape. ii. anno eiusdē secundo.

Somma

¶ Misere est tui & cet. Dñs noſter Iesus christus: per merita sue Sanctissimę passioſis dignet te absoluerit: & ego auctoritate ipsius & beatorū Petri & pauli apostoloz eius: & Sanctissimi dñi nostri Pape mihi in hac parte commissa: & tibi concessa: absoluo te a uinculo excommunicationis: & restituo te sanctis sacramētis ecclesie: & unitati fidelium: & absoluo te plenā

absolutioſis. ric ab omnibus peccatis tuis: & casibus etiā sedē apostolice reſeruatū et tibi cōcessum & mihi cōmissum est bona per te facta & sienda sunt in augmētū tue salutis & gratie diuine. Et si fuerit infirmus dicatur: & si de hac infirmitate non morietur eadē absolutio reſeruet tibi pro ultimo tue uite spiritu. In nomine patris & filij: & spiritus sancti. Amen.

vette át a vezetést¹⁷ és működését egész 1507-ig tudjuk kimutatni. A segesváriakkal kötött 1487. évi megállapodás révén évenkénti, határozott összegű jövedelmet biztosított Albert a rend számára. 1505-ben pedig, amint erről az előbb már szó esett, kísérletet tett az antoniták volt pozsonyi pozícióinak, ill. bevételeinek felújítására.

Ugyancsak *Tapolcai* Albert periódusának tevékenységét bizonyítja az a széleskörű, jól megszervezett gyűjtőakció, amelynek dokumentumai az említett négy búcsúlevél formájában maradtak reánk.

Ezeknek az egyleveles nyomtatványoknak szövege csaknem azonos egymással, de nem sokban különböznek az abban az időben más ország részére készült hasonló jellegű nyomtatványoktól sem.¹⁹ A szöveg részletesebb vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy az első és egyben legterjedelmesebb részben 13 pápa által a rend és a Szent Antal testvérület tagjai, ill. azok jötevői részére biztosított privilégiumok és búcsúnyerési lehetőségek vannak felsorolva.²⁰ Az ezt követő sorok tartalmazzák a dokumentum lényegét: szabadon hagyott részekkel úrlapul szolgálnak annak bizonyításául, hogy a kézírással beírt nevű személyek tagjai a rend testvérületének és adományukkal segítették azt. Ennek fejében élhetnek a nevezettek az előzetesen felsorolt egyházi kedvezményekkel. Az okirat kiállítási helye és kelte ugyancsak kézírással volt kitölthető e nyomtatványokban, amely a gyónás utáni feloldozási formulával végződik. Ezek a nyomtatványok tehát tulajdonképpen úrlapok confraternitaslevélhez, amelyet a rend alamizsnagyűjtői állítottak ki.

Az említett négy példány közül egy antikva- (a függelékben B. alatt leírva), a többi gótbetűkkel készült. Ez utóbbiak közül az egyik az 1506-os évszámot (a függelékben C. alatt leírva), míg a többi — beleértve az antikva-betűkkel készültet is — az 1505-ös évszámot viseli. Az utóbbi két gótbetűs, 1505-ös évszámú nyomtatvány egymással azonos (a függelékben A. alatt leírva).

Mind a háromféle nyomtatvány (A, B és C.) fametszetes „T” iniciáléval kezdődik, amelyet egy nagy „I” antifonálelombard követ. Az öntött betűkből szedett szöveg első sora nagyobb típusból áll, mint a tulajdonképpeni szöveg, a „Forma absolutiois” szavak az első sorban alkalmazottaknál is nagyobb betűkből állnak. A két kiemelő betűtípus, mind a három nyomtatványban azonos, akárcsak az iniciálé és az antifonálebetű a B. és C. kiadásban, valamint a szöveg-típus az A. és C. kiadásban. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy mind a három kiadvány ugyanabból a nyomdából került ki. De hogy honnan, azt magán a nyomtatványon nem tüntették fel.

A behatóbb tipológiai vizsgálat ennek ellenére minden részletében megnyugtató módon arra vezetett, hogy ezeket az egyleveles nyomtatványokat Johann *Winterburger* bécsi műhelyében állították elő. A XV. századi nyomtatványok nyomdai eredetének meghatározásához használt *Haebler*-féle típusrepertóriumban²¹ közölt számokkal jelölve az 5. típusal szedték a nyomtatványok első sorait, a 9. típusal a „Forma absolutiois” szavakat. A szöveget a 12. számú antikva, ill. a 7. számú gót típusal szedték, amelyhez az α , ill. a γ betűkkel jelölt rubrikajelket használták.

A kétféle „I” betűt ábrázoló 27 mm. magas fametszetes betűk nem találhatók az említett *Haebler*-féle összeállításban, mert azokat csak a XVI. században vette használatba e bécsi nyomda.²² A két azonos méretű fametszet — jól

Divina providētia. Papa. ii. deo libertates. Immunitates exēptiones: ac pūilegia: 7 indulgen-

nas per summos Romanos pōstificas suos p̄decessores hospitāli Donatōrio: fratribus: cōfratribus: 7 benefactoribus sancti Antonii. Chensis dōcessit: cōcessas: 7 cōcessit per suas lras aplicas cōfirmavit 7 approbavit. Inter quos pōstificos. Cōnstantinus papa cōcessit abbati fratribus 7 nūcia hospitāli 7 religionis sancti Antonii auctoritatē absolūtā: si de vitio: rapina: mēdia p̄ter cōcedit: incendia: damnis datus: 7 alia rebns male 7 illicitē acquisitis: si nescias quibus p̄sonis 7 ecclesiis restituti fieri debeat. Ita q̄ facta de predictis cōpōsitione ad restitutiōē alia sic male ablatōia minime teneant: de iuramentis temere atretatis: de laborib' festiuitas 7 dōctus diebus de offensa 7 bona canonice a clericis indebite p̄ter missas de offēdōe patrū

7 in alia huc incedit in annū violentap: de pctis obliuio: de homicidijs: de oppressiōe parvulorū: de incestuosis: de penitētia radimēdia seu cōmutandis ab eorū sacerdotib' impōsitā. Item de peccatis obliuio: unde pctis obliuio fuerint vel ad plēna voluerint cōdēteri nec nō: de obitu legatis indulgentē ad p̄sōs vsus relictas: etiā obitu manna p̄rogentibus adiutrice remisit septimā partē in illēte penitētie: colg vsus 7 mortuos. statiois vbiā: dedicationis sancte Romane ecclesie participes: 7 cōfiteas fecit in eternū: concessit

7 in alia huc incedit in annū violentap: de pctis obliuio: de homicidijs: de oppressiōe parvulorū: de incestuosis: de penitētia radimēdia seu cōmutandis ab eorū sacerdotib' impōsitā. Item de peccatis obliuio: unde pctis obliuio fuerint vel ad plēna voluerint cōdēteri nec nō: de obitu legatis indulgentē ad p̄sōs vsus relictas: etiā obitu manna p̄rogentibus adiutrice remisit septimā partē in illēte penitētie: colg vsus 7 mortuos. statiois vbiā: dedicationis sancte Romane ecclesie participes: 7 cōfiteas fecit in eternū: concessit

7 in alia huc incedit in annū violentap: de pctis obliuio: de homicidijs: de oppressiōe parvulorū: de incestuosis: de penitētia radimēdia seu cōmutandis ab eorū sacerdotib' impōsitā. Item de peccatis obliuio: unde pctis obliuio fuerint vel ad plēna voluerint cōdēteri nec nō: de obitu legatis indulgentē ad p̄sōs vsus relictas: etiā obitu manna p̄rogentibus adiutrice remisit septimā partē in illēte penitētie: colg vsus 7 mortuos. statiois vbiā: dedicationis sancte Romane ecclesie participes: 7 cōfiteas fecit in eternū: concessit

7 in alia huc incedit in annū violentap: de pctis obliuio: de homicidijs: de oppressiōe parvulorū: de incestuosis: de penitētia radimēdia seu cōmutandis ab eorū sacerdotib' impōsitā. Item de peccatis obliuio: unde pctis obliuio fuerint vel ad plēna voluerint cōdēteri nec nō: de obitu legatis indulgentē ad p̄sōs vsus relictas: etiā obitu manna p̄rogentibus adiutrice remisit septimā partē in illēte penitētie: colg vsus 7 mortuos. statiois vbiā: dedicationis sancte Romane ecclesie participes: 7 cōfiteas fecit in eternū: concessit

7 in alia huc incedit in annū violentap: de pctis obliuio: de homicidijs: de oppressiōe parvulorū: de incestuosis: de penitētia radimēdia seu cōmutandis ab eorū sacerdotib' impōsitā. Item de peccatis obliuio: unde pctis obliuio fuerint vel ad plēna voluerint cōdēteri nec nō: de obitu legatis indulgentē ad p̄sōs vsus relictas: etiā obitu manna p̄rogentibus adiutrice remisit septimā partē in illēte penitētie: colg vsus 7 mortuos. statiois vbiā: dedicationis sancte Romane ecclesie participes: 7 cōfiteas fecit in eternū: concessit

Soma absolutiois.

Cōdiscreaui tui 7 cel. Dōs noster iesus c̄bustus: per merita sue sanctissime passionis dignet te absoluerē. 7 ego auctoritate ipsius 7 beatorū Petri 7 pauli apostolorū eius: 7 Sanctissimi dōi nostri p̄p̄mibi in hac parte commissa: 7 tibi cōcessit: absolue te a vinculo econuentionis: 7 relinno te sanctis lacrimentis ecclesie: 7 vitatis fidelitū: 7 assoluo te p̄nā a cōmōna peccatis tuis: 7 carnis etiā scdi apostolice referuatiā vt tibi cōcessim: 7 tibi cōmissim est bona per te facta: si dā sint in augmentū te salutis 7 gratie diuine. Et si fuerit infirmus dicatur: si de hac infirmitate nō moueris eadē absolutio referuet tibi pro vitio tunc vite spiritū. In nomine patris: 7 filij: 7 spiritus sancti. Amen.

lehet vonalvezetésben némileg eltér egymástól — ugyanabba az ábécébe tartozik, amelyben az egyes lombard sokszor több változatban is szerepelnek.³

A részletes tipológiai ismertetés során utoljára maradt a két ugyancsak fametszetes iniciálé-jellegű „T” betű. Ezt azonban nem csupán a *Haebler*-féle reptóriumban, de Hedwig Gollob e tárgyban írt tanulmányában is hiába keressük.²⁴ Ennek magyarázata az, hogy e metszeteket — a melléhelyezett antifonálebetű magasságának megfelelő méretben — külön e kiadványokhoz metszették. A virágos indákkal díszített „T” betű ugyanis nem más, mint a Szent Antalról nevezett ispotályos rend jelvénye, az ún. Antal-kereszt.²⁵

Ezekkel a fametszetekkel csaknem azonos rajzú Antal-kereszt található a pecséteken, amelyek az Országos Levéltár mind a négy említett oklevelén maradtak reánk. Ezek közül a két A. jelű nyomtatványon levő azonos egymással: átmérője 34 mm. és az Antal-keresztet gyűrűalakban a következő felirat veszi körül: „+ SIGILLVM CONFRATERNITATIS SANCTI ANTONI AD VIENNA” Ez a pecsét az egyik példányon (D. L. 93.720) zsinórra van függesztve, ami papíroklevél esetében — legalább is a hazai gyakorlat alapján — rendkívül szokatlan. A másik példányon (D. L. 74:979) a pecsétet az oklevél aljára nyomták, akárcsak a másik két nyomtatvány esetében. Ez utóbbiakon más pecsétet is találunk, amelynek felirata és rajza ugyan csaknem azonos az előbb leírtakkal, de méretük attól eltér: az egyik (D. L. 21.519) átmérője 32 mm., a másiké (D. L. Károlyi) 41 mm.

Mind a négy oklevelet félív nagyságú papírra nyomták. Közülök kettőben (D. L. 21.519 és D. L. 74.979) bitoroskalap, egyben (D. L. Károlyi) pedig gót korona alakú, a negyedikben (D. L. 93.720) pedig semmiféle vízjel sem található. Ezek a vízjelek szerepelnek több más 1505—1506 években a bécsi *Winterburger* műhelyben készült nyomtatványban is.²⁶ Ez a körülmény is csak erősíti a különben is teljesen bizonyos nyomdameghatározást.

Winterburger több esetben is készített ilyen jellegű kiadványt magyarországi megrendelésre. Elég, ha csupán az 1500. évi jubileumi búcsú céljaira nyomtatott búcsúlevél-űrlapokra gondolunk, amelyek részletes ismertetése az OSzK 1960. évkönyvében jelent meg.²⁷

A most leírt négy nyomtatványt az alábbi nevekre, helyen és időben töltötték ki:

1. [D. L. 21.519] 1505. IX. 30. — „In castro Reuisthe. — Ladislaus cum uxore sua Ursula neenon filiis Michaele neenon Francisco et Nicola de Tharcza neenon cum uxore sua Elena”.

Az oklevelet a bars megyei Revistye várában, a Garam folyó mellett állították ki. Nagy Iván²⁸ két *Tárczay* Lászlót is ismer: „János fia László 1466” és „György 1450 erd. alvajda fia László”. Az azonosítás ezekkel azonban teljesen bizonytalan. Feltehető, hogy *Tarczai* László említett három fia közül Miklós az, akinek a neve mint címzett szerepel egy 1511. IX. 19-én kelt oklevelén.²⁹

2. [D. L. 93.720] 1505. XII. 1. — „Zenthlewryncz. — Egregius Dominus Johannes de Naghwelgh, Lodovicus et Bonaventura filii, Anna et Katherina filiae et Justina”.

Ismeretes egy 1502-ben kelt másik búcsúlevél is, amely *Nagyvölgyi* János felesége Erzsébet és fia Lajos számára Újlakon lett kiállítva.³⁰ A Buda elővárosának számító Újlak alapján feltehető, hogy ez az 1505. évi oklevél kiállításának helye Budaszentlőrinc.

3. [D. L. 74.979] 1505. — „Egregius Dominus Stephanus Marjassy capitaneus Scepusiensis una cum consorte sua Potentiana et filio suo Francisco”.

Hogy egy-egy család milyen sűrűn vette igénybe a búcsúnyerés lehetőségét, jól bizonyítja *Máriássy* István példája, akinek a nevére címezve az 1501. és 1502. évekből is maradt reánk búcsúlevél.³¹

Ezt az 1505. évi oklevelet *Iványi* Béla már ismertette,³² azonban ebbe egy tévedés csúszott, amikor arról írt, hogy a *Máriássy* család említett tagjai „felvétetnek a bécsi Szent Antal-confraternitás tagjai közé”. A nyomtatványban és a pecséten szereplő „Vienn.” azonban nem Bécest, hanem a franciaországi Vienne püspöki székhelyet jelöli. Ehhez az egyházmegyéhez tartozik ugyanis St. Antoine de Viennois, a Szent Antalról elnevezett ispotályosrend volt székhelye.³³

4. [D. L. Károlyi] 1506. III. 4. (?) — „Nicolaus ... cum coniuge sua Ursula et Katherina filia ac Stephano Paulo fratribus(?)”.

Az oklevél kézírásos szövege rendkívül rosszul olvasható. Így nem betűzhető ki sem a kiállítás helye, sem a családnév, akik számára a búcsúlevelet kiállították.

A búcsúlevelek kinyomtatása arra utal, hogy a vállalkozást nagyszabású gyűjtésnek szánták: nagyszámú űrlap felhasználására számítottak. Azonban az akció úgy látszik nem váltotta be a hozzá fűzött anyagi reményeket, mert ismerünk egy adóslevelet 1507. III. 13-ról, amelyet *Tapolcai* Albert tartományfőnök a Daróc közelében fekvő savniki ciszter apátság részére állított ki.³⁴

Mint láttuk, az eredetileg a szegény betegek ápolására alakult rend az idők folyamán e hivatásának egyre inkább hátat fordított, azonban a kórházak fenntartására szolgáló jövedelemforrásait — saját céljaira használva — mindvégig meg kívánta tartani. Ez az ellentmondás azután végül is a tekintélyében és befolyásában igen megfogyatkozott rend megszűnéséhez vezetett, amelyhez hazánkban a reformáció elterjedése csupán a kegyelemdőfést adta meg.

A. JULIUS, II. papa: Immunitates, exemptiones ac privilegia ... hospitali monasterio ... sancti Antonii ... concessa ... [Littera confraternitatis.] [Viennae: Johannes Winterburger] 1505.

Egyleves, egyik lapján, nyomva szedéstükre 167 × 267 mm, 39 soros, 5., 7. és 9. betűtípusok, γ rubrikajel, iniciálé 27 × 21 mm, lombard 27 mm.

1. sor: (T J⁶) Ulius diuina prouidētia. Papa. ii. oēs libertates. Immunitates exēptiones: ac p̄uilegia:ζ indulgen - // tias per fummos Romanos p̄otifices suos p̄deceffores hospitali Monasterio: fratribus:ζ bñfactoribus sancti Antonij. Uienēlis dioceŕ // cōceffas ... 32. sor ... Datū // die menlis fub anno domini. M.ccccc.v. tempore pontificatus prefati Sanctiffimi in chrifto patris ζ domini Julij diuina // prouidentia Pape. ij. anno eiufdem secundo. // Forma abfolutionis. // ¶ Misereat tui ... 39. sor: ... pro vltime tue vite ſpiritu. In nomine patris: ζ filij: ζ ſpiritus sancti. Amen.

Budapest, Országos Levéltár (2 pld.: D. L. 74.979, 93.720)

B. JULIUS, II. papa: Immunitates, exemptiones, ac privilegia ... hospitali monasterio ... sancti Antonii ... concessa ... [Littera confraternitatis.] [Viennae: Johannes Winterburger] 1505.

Egyleveles, egyik lapjára nyomva, szedéstükre 134 × 235 mm, 38 soros, 1—2 hasábos, 5., 9. és 12. betűtípusok, α rubrikajel, iniciálé 27 × 23 mm, lombard 27 mm.

I. sor: (T J⁵) Ulius diuina proudētia. Papa. ii. oēs libertates. Immunitates exēptiones: ac p̄uilegia :z indulgētias permmos // Romanos p̄tifices suos p̄deceffores hospitali Monaterio: fratrib⁹: cōfratribus: & bñfactoribus fācti Antonii, Vienēsis dioceß cōceffas ... 31. sor: ... Datū die //menfis sub anno dñi. M.CCCCV. tēpore p̄tificatus prefati Sanctiffimi in chriſto patris & domini dñi Iulii diuina p̄uidencia Pape. ii. anno euuſdē ſecundo. //Forma abſolutionis. //Mifereat tui... 38. sor: ... uite ſpiritu. In nomine patris: & filii: & ſpiritus ſancti. Amen.

Budapeſt, Országos Levéltár (D. L. 21.519)

C. JULIUS, II. papa: Immunitates, exemptiones, ac privilegia ... hospitali monasterio ... sancti Antonii ... concessa ... [Littera confraternitatis.] [Viennae: Johannes Winterburger] 1506.

Egyleveles, egyik lapjára nyomva, szedéstükre 141×234 mm, 40 soros, 5., 7. és 9. betűtípusok, γ rubrikajel, iniciálé 27×23 mm, lombard 27 mm.

I. sor: (T J⁶) Ulius diuina proudētia. Papa. ij. oēs libertates. Immunitates exēptiones ac p̄uilegia: z indulgen- //tias per ſummos Romanos p̄tifices suos p̄deceffores hospitali Monafterio: fratribus: cōfratribus ſcti Antonij. Uienēsis dioceß. //cōceffas ... 33. sor: ... Datū //die menfis sub anno domini. M. ccccc. vj. tempore pontificatus prefati Sanctiffimi in chriſto patris z domini domini Julij diuina//prouidencia Pape. ij. anno euuſdem tercio //Forma abſolutionis. //Mifereat tui ... 40. sor: ... eadem abſolutio referuet̄ ibi. In nomine patris: z filij: z ſpiritus ſancti. Amen.

Budapeſt, Országos Levéltár (Károlyi)

Jegyzetek

1. *Heimbucher, Max: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche.* Bd. I. Paderborn, 1896. 401—402 l.
2. *Paulus, Nikolaus: Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters.* Paderborn, 1923. 247—250. l.
3. *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts.* Halle a. S., 1914. 561, 715—718. sz. — *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum.* I—IX. London, 1908—1962. I. 49, III. 599.
4. *Einbl.* 522, 667—669. sz.
5. A Szent Antalról nevezett ispotályos rend magyarországi története még nem nyert rendszeres feldolgozást. Ennek oka egyrészt az, hogy viszonylag kevés adat maradt reánk róluk, másrészt mert igen sűrűn összetévesztették — éppen kevésbé ismert voltuk miatt — más hasonló elnevezésű, vagy jellegű renddel. Így pl. *Samuel Weber (Zipser Geschichts- und Zeitbilder.* Leutschau, 1880. 102. l.) johannitáknak, *Ján Vencko (Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši.* Ružomberok, 1927. 37. l.) templáriusoknak, *Babura László* pedig (*A szepességi trinitáriusokról.* Magyar Állam. 1882. V. 5.) éppen trinitáriusoknak tartotta őket. — Az eddigi legjobb áttekintést a rend magyarországi történetéről *Somogyi Zoltán* (*A középkori Magyarország szegényügye.* Bp., 1941. 28—37. l.) adta.
6. *Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története.* II. kötet. Pest, 1872. 178. l.
7. *Kőszeghy Elemér: Die Denkmäler der Antoniter in Drautz.* Kesmark, 1930.
8. *Archív mesta Bratislavy.* Inventár stredovekých listín. Praha, 1956. 26, 51, 52, 53, 55, 72, 80, 97, 111, 185, 193, 1089, 1107, 1971, 2006, 2075.
9. *Ortvay Tivadar: Pozsony város története.* II. köt. 4. rész. Pozsony, 1903. 301. l.
10. *Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae.* IX./3. Budae, 1834. 436. l.
11. *Dragóner Béla: Adalékok a kassai Szent Lélekről nevezett ősrégi kórház történetéhez.* Magyar Sion. 1904. 524—531. l.

12. *Pajdussák Máté: Az iglói régi városi kórház története.* Scepusia. Évkönyve I. évf. Igló, 1912. 73—89. l.
13. *Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár.* II/1. Bp., 1956. 1505. sz.
14. *Müller, Friedrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625.* Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg, 1855/56. 30—38, 55—60. l.
15. *Vámosy István: A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet.* Pozsony, 1898. 16. l.
16. *Ortway i. m.* II/4. 296. l.
17. *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis.* III. Bp., 1902. 289. l.
18. Bp., Országos Levéltár: D. L. 21.676.
19. *Vö. Maggs Bros, London.* Kat. 876. Nr. 28., az 1506. évből.
20. Ezeket csaknem azonos szövegezésben találjuk VII. Kelemen egyik oklevelében, amelyben megerősítette a rend korábbi kiváltságait. Ez egy 1526 után nyomtatásban is megjelent kiadásban is megtalálható (63—64. lev.), amelynek egyik hártýára készült, hiányos példányát az Orsz. Széchényi Könyvtár (Ant. 3102. jelzet alatt) őrzi.
21. *Haebler, Konrad: Typenrepertorium der Wiegendrucke.* I. Halle a. S., 1905. 111. l.
22. Először az 1503. V. 25-én befejezett *Missale Pataviense*-ben tűnik fel, majd néhány éven keresztül több más nyomtatványban is. (*Dolch, Walter: Bibliographie der österreichischen Druck des XV. und XVI. Jahrhunderts.* I. Wien, 1913. 35, 42, 44, 48. sz.)
23. *Dolch, i. m.* 20. l.
24. *Die Initialserien aus Wiener Incunabeln und Frühdrucken.* Strassburg, 1941.
25. *Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek.* Bp., 1931. 14. l. 8. ábra.
26. *Dolch, i. m.* 38, 41, 42, 125. sz.
27. *Borsa Gedeon: A törökök ellen Magyarországon hirdett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok.* 241—279. l.
28. *Magyarország családai.* XI. köt. Pest, 1865. 42. l.
29. Bp., Országos Levéltár, D. L. 72.137 — László nagytornyai plébánosok mások nevében is bizonyítja, hogy Csekei Márton végrendelete hiteles.
30. *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve,* 1960. 265. l.
31. Uo. 264. l.
32. *A márkusfalvi Máriássy család levéltára.* Lőcse, 1917. 81. l. 288. sz.
33. *Cottineau, L. H.: Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés.* Macon, 1939: 2593—4 has.

*Die in Ungarn verbreiteten Druckwerke des nach dem heiligen
Anton benannten Ordens für Krankenpflege
(1505—1506)*

G. B O R S A

Urkundlich belegte Angabe über die Tätigkeit des im Titel genannten Ordens für Krankenpflege in Ungarn haben wir aus den ersten Jahren des XIV. Jahrhunderts. Die Gemeinde Daróc im Komitat Szepes war der Sitz der ungarischen Ordensprovinz. Die Spitäler in Pozsony und Segesvár gehörten schon seit längerer Zeit zu diesem Orden, während zur Erwerbung der Krankenhäuser in Kassa und Szepesváralja nur Versuche gemacht wurden. Die Stadt Pozsony hatte schon im XIV., Segesvár aber erst im XV. Jahrhundert die früher dem Orden gehörenden Spitäler zur eigenen Verwaltung übernommen, während das Haus in Daróc durch die Geschehnisse der Reformation abhanden kam.

Das Budapester Landesarchiv bewahrt vier Einblattdrucke, die in den Jahren 1505 und 1506 von der ungarischen Ordensprovinz in Umlauf gebracht worden sind. Diese Urkunden enthalten die Privilegien, die für die in die Ordensbruderschaft (confraternitas) Eintretenden gewährt wurden. Die Druckschriften sind also eigentlich Formulare, welche für in die Bruderschaft eintretenden Personen ausgefüllt worden sind.

Die erwähnten vier Exemplare stellen drei verschiedene Schriftsätze dar, die — laut Beweis der typologischen Untersuchungen — in der Wiener Werkstatt von Johann Winterburger hergestellt wurden.